

Ūkinio pastato, stovėjusio *Civitas Rutenica* kvartale, archeobotaniniai tyrimai: kitataučių kasdienybė Vilniaus miesto aplinkoje XIV a. pabaigoje – XV a. I pusėje

GIEDRĖ MOTUZAITĖ MATUZEVIČIŪTĖ

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, 01108 Vilnius

El. paštas giedre.motuzaitė@gmail.com

RYTIS JONAITIS

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, 01108 Vilnius

El. paštas archjonaitis@gmail.com

IRMA KAPLŪNAITĖ

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, 01108 Vilnius

El. paštas irma.kaplunaite@gmail.com

Šiame darbe pristatomi Vilniaus stačiatikių kvartalo (*Civitas Rutenica*) teritorijoje XIV a. II pusėje – XV a. pradžioje stovėjusio, vėliau sudegusio, ūkinio pastato archeobotaniniai tyrimai. Šie tyrimai suteikė duomenų apie Vilniaus stačiatikių augintus kultūrinius augalus (grikius ir rugius) ir javų lauke augusias piktžoles, nusakančias ariamų laukų tipą ir gamtinę aplinką. Archeobotaniniai tyrimai taip pat leidžia kalbėti apie ankstyviausių stačiatikių integraciją bei teises į žemės nuosavybę ar nuomą Vilniaus mieste. Ši studija, žvelgianti į stačiatikių gyvenimą Vilniaus mieste iš jų buities pozicijų, padeda geriau suprasti šios konfesinės bendruomenės padėtį Vilniuje pirmaisiais dešimtmečiais po oficialaus 1387 metų Lietuvos katalikiško krikšto.

Raktažodžiai: viduramžiai, Vilnius, stačiatikiai, *Civitas Rutenica*, kultūriniai augalai, archeobotanika

---

ĮVADAS

Vilnius nuo pat jo kūrimosi XIII a. II p. – XIV a. pradžioje buvo daugiakonfesinis miestas, jame tiek dėl politinių, tiek ekonominių aplinkybių apsigyveno žmonės iš įvairių Europos regionų. Dar iki Lietuvos valstybės susidarymo buvo palaikomi santykiai su krikščionybę priėmusiais kaimynais – stačiatikiais rytuose, katalikais šiaurėje ir pietvakariuose. Glaudesni ryšiai visų pirma mezgėsi su Rytų krikščionimis, kaip artimesniais kaimynais [16, 121–132; 8, 77–83]. Būtent šios konfesinės bendruomenės kasdienės buities atspindžiai nagrinėjami šiame straipsnyje.

XIV a. pradžioje rytinėje dabartinio Vilniaus senamiesčio dalyje pradėjo formuotis Rusėnų kvartalas – vadinamasis *Civitas Rutenica* [10, 70–72]. Aptariamuoju laikotarpiu ši stačiatikių apgyvendinta teritorija jiems, kaip atvykėliams kitatikiams, buvo patogiausia gyventi erdvė besikuriančiame mieste (dabartiniame senamiestyje): palyginti netoli (apie 550 m) nuo valdovo pilies, t. y. šalia saugaus gyvenimo garanto, bet atskirai nuo vietinių pagonių gyvenamų teritorijų; čia susiėjo įvairių krypčių kelių kryžkelė, aukštai buvo grūntiniai vandenys. Šiame priemiestyje kūrėsi stačiatikiai, galėję atvykti iš Juodosios Rusios slaviškų miestų arba Haličo-Volynės per Juodąją Rusią, jotvingių žemes [10, 25–27].

Civitas Rutenica centrinėje dalyje, Bokšto g. 6, 2005–2014 m. (su pertraukomis) buvo vykdyti archeologiniai tyrimai [24; 9; 11; 13]. 2014 m. čia aptiktas sudegęs medinis pastatas su grūdais, datuotinas XIV a. pab. – XV a. I puse [11]. Aptikti javai ūkiniame pastate iliustruoja stačiatikių miestiečių kasdienybę po krikšto, praėjus daugiau nei šimtui metų nuo jų kūrimosi mieste pradžios. Itin trūkstant rašytinių šaltinių apie to meto vilniečių buitį, archeologiniai duomenys tampa vienu iš pagrindinių informacijos šaltinių, o archeobotaninė medžiaga pateikia dar išsamesnių duomenų apie stačiatikių integracijos Vilniuje aplinkybes bei Vilniaus miesto paleoaplinką. Šiame straipsnyje, remiantis archeobotanine medžiaga, žvelgiama į Vilniaus stačiatikių gyvenimo sąlygas mieste po oficialaus Lietuvos katalikiško krikšto 1387 metais.

ISTORINIS KONTEKSTAS

Lietuvių kunigaikščiai jau XIII a. pr. bendradarbiavo su stačiatikybę priėmusiais latgalių kunigaikščiais (pavyzdys galėtų būti Daugeručio santykiai su Jersikos kunigaikščiu Visevaldu) [3]. Be to, Mindaugo kariaunoje būta svetimšalių stačiatikių [21, 103, 114]. Tačiau iki XIII a. vidurio galime kalbėti tik apie lietuvių kontaktus su krikščionimis, bet ne apie pastarųjų kūrimąsi šalyje. Gausesnį atvykėlių srautą reikėtų sieti su miestų kūrimusi XIII a. III ketvirtyje. Tuo metu etninės Lietuvos teritorijoje tik du dariniai galėjo pasižymėti daugiakonfesiškumu – Kernavė ir Vilnius. Pirmiausia iškilo Kernavė, pagrindinė LDK Traidienio rezidencija, jo domenas. Būtent čia XIII a. II pusėje valdovo iniciatyva galėjo įsikurti pirmoji stačiatikių kolonija etninėje Lietuvoje [10; 5, 65–76]. Stačiatikiai čia galėjo apsigyventi stiprėję Haličo-Volynės kunigaikštystės įtakai ir Lietuvos valstybei bei vykstant pastarosios centralizavimo procesui. Aptariamuoju laikotarpiu Rusios žemes pradėjo siaubti naujas bendraeuropinis priešas – totoriai ir mongolai. Tai buvo viena iš priežasčių, verčianti bėgti nagingiausius meistrus iš siaubiamų kraštų. Taigi iš Haličo-Volynės per Juodosios Rusios slaviškus miestus stačiatikiai galėjo atsirasti ir etninėje Lietuvoje. Tiesa, reikia paminėti, kad, Kernavės tyrėjų nuomone, čia buvo ne stačiatikių kolonija, o atvykėliai jotvingiai [18; 27; 31]. Nors diskusija šiuo klausimu tebevyksta, visgi pažymėtina, kad staigus Kernavės išaugimas sutapo su Rusios miestų nuosmukiu [27, 10].

Bet kuriuo atveju XIII a. III ketv. krikščionys „priartėjo“ prie Vilniaus. Mirus Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Traideniui, XIII a. II pusėje pradėjo įsitvirtinti Gediminaičių dinastija. Valdant Vyteniui (1295–1316) susiklostė palanki politinė situacija iškilti naujam centrui, kuris pakeistų Kernavę. Nors rašytiniai šaltiniai Vilniaus miesto atsiradimą datuoja tik 1323 m., istorinis kontekstas ir archeologiniai duomenys šio darinio šaknų leidžia ieškoti dar XIII a. II pusėje. Šio laikotarpio žmonių veiklos pėdsakų rasta Gedimino kalno ir papėdės teritorijoje, Kreivajame mieste ir rytinėje dabartinio Vilniaus senamiesčio dalyje [23]. Būtent pastaroji nuo XIII a. II pusės siejama su stačiatikių tikėjimo atstovais. Laidoti čia, dabartinėje Bokšto g. 6 teritorijoje, pradėta jau XIII a. II pusėje [10, 70–72].

Istoriografijoje išskiriamos kelios priežastys, dėl kurių stačiatikiai vyko gyventi į Vilnių. Pirmiausia traukos centras buvo didžiojo kunigaikščio dvaras ir jo aplinka, taip pat rusų pirkliaus ir amatininkus viliojo atsivėrusios prekybos galimybės. Buvo ir nenumatytų veiksnių, pvz., patekimas į nelaisvę [28, 163]. Dar vienas patekimo į Vilnių būdas – tai karių draugovės (rus. *дружина*). Galima prielaida, kad patys pirmieji stačiatikybės skleidėjai Vilniuje galėjo būti didžiojo kunigaikščio Traidenio pakviesti draugovininkai. To meto Rusioje draugovė buvo tarsi kovos už naująsias krikščioniškas vertybes avangardas [29, 63]; žinoma, tarnaujant valdovui pagoniui, krikščionybės skleidimas neturėjo būti pagrindinis draugovininkų atvykimo tikslas. Kariai buvo tik vienas iš sluoksnių, naudingų Lietuvai. Be abejonės, turėjo būti pritraukiami ir amatininkai, pirkliai. Pagoniškame mieste krikščionys galėjo apsigyventi tik ten esant maldos namams, vadinasi, turėjo atvykti ir dvasininkų. Ilgainiui į *Civitas Rutenica* galėjo persikelti ir lietuviai, priėmę stačiatikių tikėjimą.

Čia reikia pabrėžti, kad *Civitas Rutenica* teritorija visų pirma siejama su stačiatikiais miestiečiais. Kaip pažymi D. Frick, mieste ilgą laiką buvo didelis atstumas tarp „graikiškos“ (stačiatikiškos) ir „lotyniškos“ (katalikiškos) miesto dalies [7, 23, 29]. Ši ilgalaikė riba archeologijoje atsekama nuo pat XIV a. II pusės – tai juosta tarp dviejų šiaurės ir pietų krypties kelių (nuo pilies teritorijos Medininkų ir Rūdninkų kryptimis), kuri ėjo dabartinėmis Pilies ir Didžiąja gatvėmis [10, 30–31; 12, 56–57]. Į rytus nuo jos kūrėsi stačiatikių priemiestis, į vakarus – katalikų. Rotušės aikštės prekyvietė nuo XV a. 4-ojo deš. buvo tarsi skiriamoji / jungiamoji erdvė tarp šių miesto dalių [30, 425–427]. Pietinėje dalyje katalikus ir stačiatikius skyrė natūrali riba – nuolatinis vandens tėkmis plaunami istoriniai kvartalai Nr. 50, 51, 54, urbanizuoti tik XVI a., kai buvo įrengta paviršinio vandens kanalizacija [12, 100]. Tik nuo XVI–XVII a. galima kalbėti apie skirtingų religijų atstovų gyvenamųjų vietų susipynimą, kai vakarinėje Vilniaus dalyje šalia katalikų apsigyvena žydai, stačiatikiai ir kt. Katalikai irgi ima kurtis buvusiose stačiatikių teritorijose [7, 23–24]. XVII a. žinoma atveju, kai netgi tame pačiame name gyveno kelių tikėjimų atstovai [7, 69–76, 135], tačiau anksčiau mieste raidos etape, kuris ir nagrinėjamas šiame straipsnyje, atskiras konfesijų miestiečių gyvenamas teritorijas skyrė gana aiškios ribos.

Tuo laikotarpiu *Civitas Rutenica* plotas galėjo būti apie 1,7 ha, t. y. visas istorinis Vilniaus 41-asis kvartalas bei dalis aplinkinių teritorijų, įskaitant ir kapinyną Bokšto g. 6. Valdant didžiajam kunigaikščiui Algirdui pastebimas šios miesto dalies suklestėjimas – teritorija išaugo iki maždaug 12 ha [10, 22–27], o XIV a. pabaigoje *Civitas Rutenica* pasiekė savo plėtros piką ir užėmė apie 15 ha plotą. 1387 m. oficialiai pasirinkus lotyniškų apeigų krikštą, prasidėjo naujas skirtingų konfesijų Vilniuje sugyvenimo etapas. Jei iki tol, Lietuvos valdovams svyruojant tarp lotyniškų ir graikiškų apeigų krikšto pasirinkimo, skirtingų bendruomenių padėtis mieste taip pat kiek svyravo, tai dabar į pirmąjį planą žengė katalikų bendruomenė. Po 1387 m. katalikų apgyvendinta vakarinė miesto dalis greitai išsiplėtė, čia pradėjo kurtis

atvykėliai lenkai katalikai, taip pat lietuviai naujakrikštai. Pirmieji katalikai dabartiniame Vilniaus senamiestyje pradėjo kurtis XIV a. III ketvirtyje. Tuo metu čia formavosi vadinas „Vokiečių miestas“, kurio centras buvo teritorija aplink Šv. Mikalojaus bažnyčią [12]. Nepaisant katalikiško krikšto, Rusėnų kvartalas neprarado savo pozicijos. Tiesa, būta Jogailaičių pastangų draudimu bei įvairiomis privilegijomis riboti tiek asmenines, tiek religines stačiatikių laisves ir taip užleisti vietą katalikybei. XV a. pr. *Civitas Rutenica* nebesiplėtė, uždrausta remontuoti esančias ir statyti naujas cerkves. Tačiau būta ir išimčių, tokių kaip Kristaus Prisikėlimo cerkvės statyba dabartinėje Stiklių gatvėje. Konstantino Ostrogiškio atvejis, kai 1514 m. valdovui leidus buvo pastatytos dvi naujos ir suremontuota viena sena mūrinė cerkvė, rodo, kad dar ilgai po oficialaus Lietuvos krikšto stačiatikiai Vilniuje užėmė svarbius postus ir buvo paisoma jų norų. Taigi net ir po krikšto stačiatikiai ir toliau liko svarbia Vilniaus miestiečių bendruomenės dalimi [10].

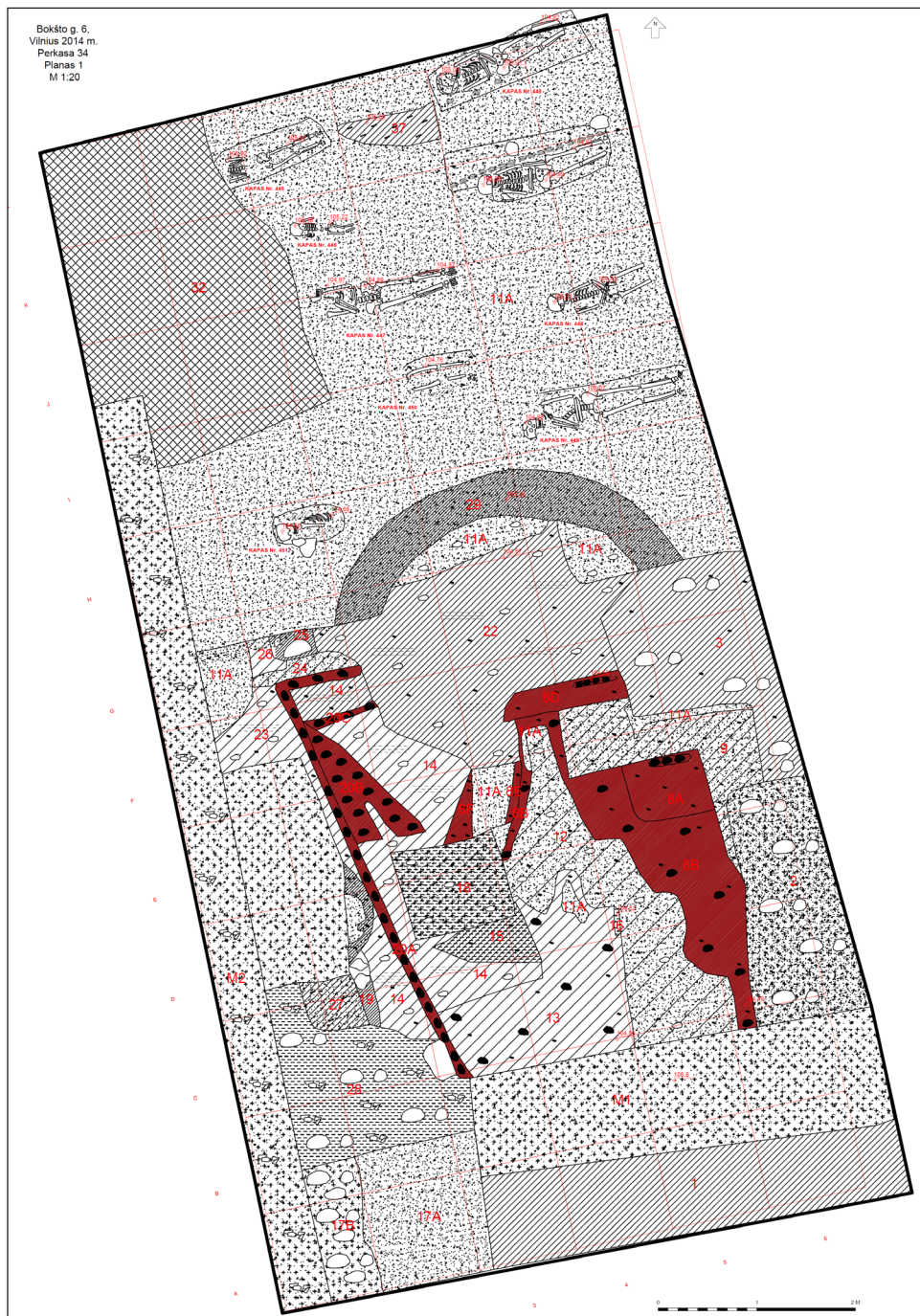
ARCHEOLOGINIS KONTEKSTAS

Aptariamas sklypas Bokšto g. 6 yra išsidėstęs dabartinio Vilniaus senamiesčio rytinėje dalyje, Vilniaus trečios terasos aukštutinėje amfiteatro dalyje [19], istoriniame kvartale Nr. 44. Jis yra nutolęs apie 640 m į pietus nuo Vilniaus Šv. vyskupo Stanislovo ir šv. Vladislovo arkikatedros, apie 300 m į šiaurės rytus nuo Rotušės pastato ir apie 100 m į pietvakarius nuo Švenčiausios Dievo Motinos soboro. XIII a. II pusėje – XV a. pradžioje ši teritorija buvo centrinėje *Civitas Rutenica* dalyje. 2005 m. sklype atlikti žvalgomieji archeologiniai tyrimai [24], o 2006–2014 m. (su trumpomis pertraukomis) čia vykdyti detalieji archeologiniai tyrimai [9; 11; 13]. Iš viso ištirtas apie 7 000 m² plotas (1 pav.).

Sklype aptiktas griautinis kapinynas yra datuojamas XIII a. II puse – XV a. pradžia. Kapinynas krikščioniškas ir priskirtinas šioje vietoje gyvenusiai stačiatikių bendruomenei [10]. Greičiausiai čia laidoti ne tik atvykėliai stačiatikiai, bet ir šį tikėjimą priėmę vietiniai vilniečiai. Stačiatikybė buvo populiarė tarp vietinių gyventojų [20, 22], tiesa, dalis naujakrikštų dar išlaikė savo etnines laidojimo tradicijas. Tai ypač atsispindi įkapių dėjimo tradicijoje. Iš ankstyvojo kapinyno egzistavimo laikotarpio kapų su įkapėmis randama daugiau, o kapinyno periferijoje, datuojamoje XIV a. pab. – XV a. I puse, įkapių aptinkama mažiau arba jų visai neaptinkama. Pats kapinynas yra išsidėstęs ant vienos iš viršutinių Vilnios upės terasų, spėjama, kad jo teritorija buvo apie 2 500 m². Tyrimų metu iš viso aptiktas 531 kapas [9; 11; 13].

Dabar turimais duomenimis, didelę įtaką kapinyno Bokšto g. 6 plotui ir riboms viduramžiais turėjo gamtinės sąlygos ir vietos reljefas. Kapinynas buvo išsidėstęs viršutinėje Vilnios upės terasoje buvusioje gana lygioje aikštelėje. Į rytus nuo jo buvo status terasos šlaitas. Laidojant buvo stengiamasi maksimaliai išnaudoti tokį sudėtingą reljefą – tiek rytinėje, tiek šiaurinėje kapinyno dalyse kapai fiksuoti prie pat staus šlaito krašto (žr. tyrimų ataskaitas) [9; 11; 13]. Keletas kapų ir jų fragmentų nuo viršutinės terasos netgi nuslinkę žemyn kelis metrus į rytus. Šis šlaito kraštas yra Vilnios terasos rytinė riba, kuri kartu yra ir kapinyno rytinė riba, gerai atsekama per visą sklypo Bokšto g. 6 rytinį kiemą bei sodą. Pagal kapų išsidėstymą galima pažymėti ir pietinę kapinyno ribą. Kitos dvi – šiaurinė ir vakarinė – kapinyno ribos kelia diskusijų. Atrodo, kad jas galėjo nulemti buvusi miesto infrastruktūra, tiksliau – gatvės. Greičiausiai vakarinė riba sutapo su dabartine Bokšto gatvės rytine puse, o šiaurinė – su dabartinės Išganytojo gatvės pietine puse. Šios Vilniaus gatvės vienos seniausių, egzistavusių jau XIV a., todėl tikėtina, kad kapinyno teritorija jų neperžengė [10, 48–49].

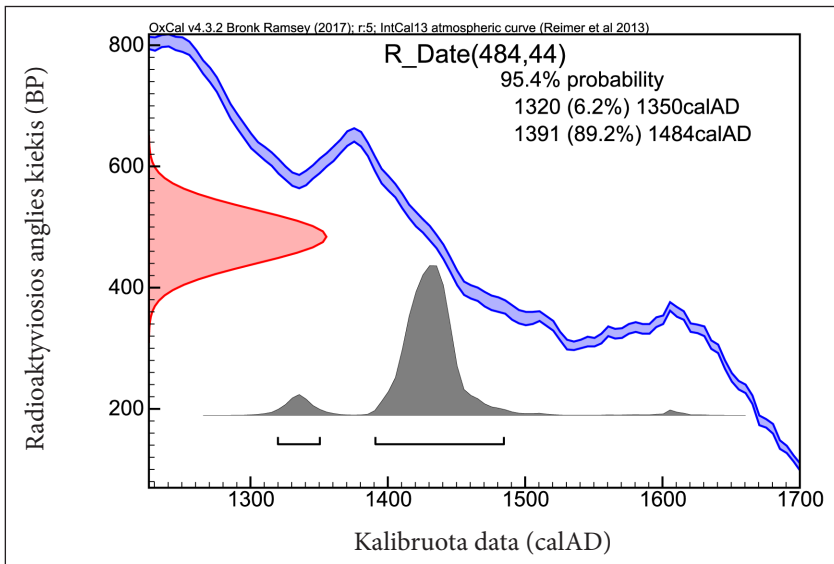

2 pav. Medinio ūkinio pastato, kuriame buvo aptiktas kubilas su javais, kontūrai (pažymėti raudonai) (I. Kaplūnaitės brėž.)

tik vienas pastato kampas – šiaurės vakarinis, todėl negalima nustatyti jo tikslaus dydžio. Pastato ilgis Š – P kryptimi turėjo būti ne mažesnis kaip 440 cm (tai rodo fiksuota vakarų kraštinė), plotis V – R kryptimi ne mažesnis kaip 360 cm (tai rodo pietinėje dalyje fiksuoti sluoksniai). Aptiktų su pastatu siejamų juodos žemės sluoksnių storis 50–100 cm.

Šiame ūkiniame pastate buvo laikyti ir grūdai. Be grūdų ir medinio kubilo, sudegusio pastato sluoksniuose aptikta ir kitų radinių – buitinės keramikos fragmentai (rasti 43 vienetai), 3 kaltinės vynys ir įklotinio peilio fragmentas [11, 66]. Prie pastato šiaurės vakarinio kampo rasta dalis ir nenustatytos paskirties švino ar žalvario dirbinio [11, 66]. Aptikta buitinė keramika leido gana tiksliai datuoti statinio egzistavimo laiką. Šukės datuojamos XIV a. paskutiniu ju ketvirčiu – XV a. 3-uoju dešimtmečiu. Vyrauja XV a. I ketvirčio medžiaga (visa buitinė keramika iš pastato sluoksnių datuota dr. Gedimino Vaitkevičiaus, žodinė informacija, 2016 m. gegužės mėn.). Atlikus suanglėjusių javų (rugių) datavimą radioaktyviosios anglies metodu, gauta 484 ± 44 BP [FTMC-23-1] data; kalibravus datą (OxCal 4,3, 95,4 % 2 sigma tikimybė), matome kad grūdai sudegė tarp 1320 ir 1484 metų (3 pav.). Grūdai datuoti Fizinių ir technologijos mokslų centro Masių spektrometrijos laboratorijoje Vilniuje. Taigi pastatas galėjo sudegti XV a. I pusėje, o pastatytas tikriausiai dar XV a. pradžioje ar net XIV a. pabaigoje.

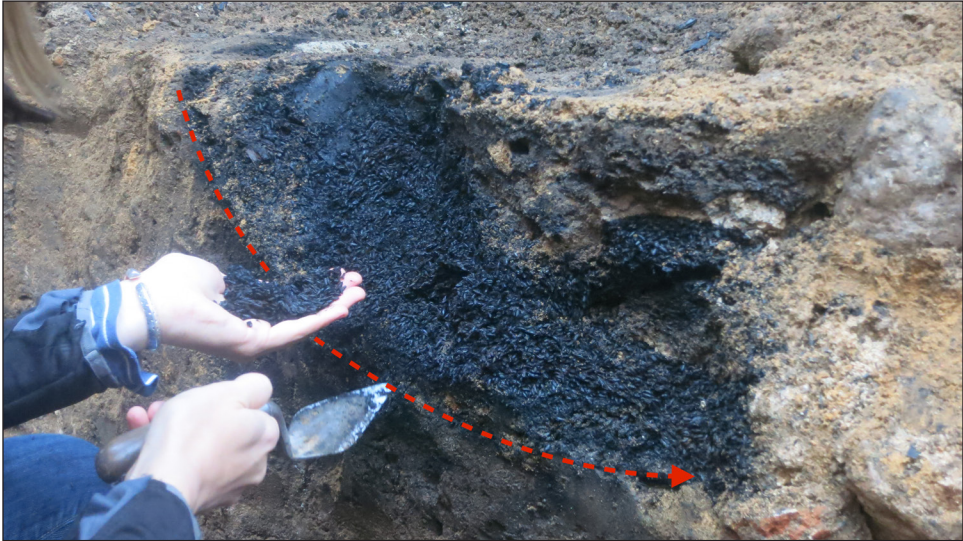

3 pav. Kalibruotos datos kreivė, gauta atlikus rugių iš sudegusio buitinio pastato *Civitas Rutenica* kvartale, Bokšto g. 6, datavimą radioaktyviosios anglies metodu

Ūkinis pastatas statytas virš įžemio – baltos ir geltonos spalvos smėlio. Jis datuojamas XIV a. pab. – XV a. I puse, kiti kultūriniai sluoksniai šioje perkasos dalyje yra vėlyvesni, datuojami XV a. pab. – XVI a. pr. [11].

ARCHEOBOTANINIAI ŪKINIO PASTATO TYRIMAI

Archeobotaninių tyrimų metu ištirta grūdų saugykla, buvusi sudegusio ūkinio pastato viduje (4 pav.). Aptikta apie 40 l sudegusių javų (1), t. y. vienas maišas. Grūdai buvo supilti į medinį kubilą, kurio kontūrai aiškiai fiksuojami atlikus šio pastato sienelės skersinį pjūvį (5 pav.). Kai kurios medinio kubilo dalys buvo ne visai sudegusios. Iš jo fragmentų matyti, kad kubilas buvo pagamintas iš nedidelių apie 6 cm skersmens lapuočio medžio lentelių (asm. kons. Tautvydas Bajarūnas, 2017 09 13). Gaisro metu ūkinis pastatas visiškai sudegė. Jame laikyti grūdai, degdami mažesnio deguonies kiekio aplinkoje, nepavirto į pelenus, o

4 pav. Ūkinio pastato vieta archeologinių kasinėjimų kontekste (V. Veževičienės nuotr.)

suanglėjo, išsaugodami grūdo formą. Tokią išlikusią archeobotaninę medžiagą galima išsamiai ištirti. Archeobotaninė analizė rodo, kad didžiąją javų dalį kubile sudarė rugiai, tačiau viršutinėje išlikusio kubilo dalyje rasta ir išdegusių grikių koncentracija. Tikriausiai grikiiai buvo padėti kubilo viršuje ant rugių atskirame maiše, todėl degdami nesusimaišė. Archeobotaniniai tyrimai, atlikti Vilniaus universiteto Bioarcheologijos tyrimų centre, atskleidė, kad tiek rugiai (*Secale cereale*) (6 pav.), tiek grikiiai (*Fagopyrum esculentum*) buvo nekulti ir saugomi ūkiniame pastate kartu su pelais. Toks grūdų laikymas rodo, kad jie buvo palikti sėklai ir ateityje turėjo būti pasėti. Pažymėtina, kad vasarinių grikių bei žieminių rugių rotacija, dažnai derinama su žirniais, yra dažna praktika, padedanti išvengti papildomo dirvožemio tręšimo. Tręšimas azotu praturtintu gyvulių mėšlu yra būtinas augalų fotosintezei, tai yra augalo augimui [26], atsparumui ligoms bei derliaus gausai [22, 74]. Javų rotacija, sodinat tokius augalus kaip grikiiai ar žirniai, kurių šaknyš kaupia azotą, galima gerokai padidinti rugių derlių be papildomo kasmetinio tręšimo.

(1) Javai saugomi Vilniaus universiteto Bioarcheologijos tyrimų centre (M. K. Čiurlionio g. 21).

5 pav. Medinio kubilio su rugiais skersinis pjūvis perkasoje (V. Veževičienės nuotr.)

Reikėtų atkreipti dėmesį ir į piktžolių įvairovę, iš kurių galima spręsti apie žemės apdirbimo metodus, pasėlių auginimo laikotarpį (žieminiai ar vasariniai), dirvožemio derlingumą bei derliaus apdirbimo technologijas. Rytų Lietuvos regione žemių derlingumas yra mažas. Iš rašytinių šaltinių žinome, kad regione aplink Vilnių javų derlingumas XVI–XIX a. siekdavęs 0,81–4,72 grūdo; tai reiškia, kad derlius buvo vos penkis kartus didesnis už pasėtų javų kiekį [16, 33–63]. Taigi sėjai paruošti grūdai, buvę minėtame pastate, buvo skirti tik nedideliam rugių bei grikių laukui, iš kurio maksimaliai būtų galima gauti iki 200 l grūdų.

Tarp sudegusio pastatėlio rugių ir grikių dominavo dirvinė raugė (*Agrostemma githato*). Šios piktžolės sėklos turi išsisėti rudenį, kad vasaros gale vėl sunoktų, todėl jos buvimas tarp javų sėklų byloja apie žieminių pasėlių auginimą. Iš kitų piktžolių rasta rugiagėlių sėklų, taigi ir jos augo XIV–XV a. miestiečių pasėliuose. Pažymėtina, kad tarp ūkiniame pastate rastų piktžolių pasitaikė nedaug smulkiasėklės piktžolės, tokios kaip baltoji balanda (*Chenopodium album*), sėklų. Tai leistų manyti, kad sodinimui skirti rugiai buvo kruopščiai išsijojami stambesniu sietu, atsikratant smulkesnių piktžolių sėklų, o vėliau buvo saugomi ūkiniame Bokšto gatvės pastate. Kadangi raugių bei rugiagėlių sėklų

6 pav. Sudegę rugiai su pelais iš ūkinio pastato Bokšto g. 6 (V. Veževičienės nuotr.)

skersmuo panašus kaip rugių, šios piktžolės nebuvo išsijotos. Tiek raugės, tiek rugiagėlės yra metiniai augalai, todėl geriausiai auga su žieminiais javais. Šiems augalams reikalingas gerai pralaidus priemolis ar priemolis [17, 102], būtent toks dirvožemis aptinkamas Vilnelės ir Neries upių antroje terasoje [1, 56], čia tikriausiai ir buvo auginami šie javai.

Reikėtų pažymėti, kad tarp rugių pasitaikė keli miežių bei kviečių grūdai. Šie javai galėjo augti laukuose šalimais ir įsimaišyti tarp rugių pasėlių ar tiesiog augti rugių lauke.

Tarp rugių taip pat aptikta parazitinių grybų – paprastosios skalsės (*Claviceps purpurea*) liekanų. Skalsė yra parazitinis nuodingas grybas, kuris vystosi rugio varpos žieduose. Vartoti skalsėmis užkrėstus augalus yra pavojinga, nes jos sukelia ūmų ir lėtinį apsinuodijimą. Jose esantys alkaloidai pažeidžia centrinę nervų sistemą, dėl to kyla haliucinacijos, galimi psichinės veiklos sutrikimai [6, 429]. Dėl skalsėmis užkrėstų miltų Europoje, į rytus nuo Reino upės, nuo XI a. kilo konvulsinio ergotizmo epidemijos [2, 134–165]. Kokias pasekmes skalsėmis užkrėsti grūdai turėjo Vilniaus gyventojams, nėra aišku, rašytiniai šaltiniai apie jas neužsimena.

Reikia paminėti, kad tiek rugių, tiek grikių liekanų ir tokių pačių piktžolių buvo aptikta archeobotaniniuose mėginiuose, paimtuose iš Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos [25, 244], kurioje nuo XIV a. pr. gyveno katalikiškos konfesijos žmonės [12]. Tai rodo, kad bent jau šiuo atveju ne žmonių buitės ar kulinariniai pomėgiai lėmė kultūrinių augalų pasirinkimą, o gamtinės sąlygos. Pasak Rimvydo Laužiko [16, 56], būtent rugiai yra tinkamiausi auginti neturtingame Rytų Lietuvos dirvožemyje, kadangi rugių derlius yra dvigubai našesnis už kviečių.

KONTEKSTAS

Šalia aptariamo pastato vos kelių metrų atstumu fiksuoti kapai, priklausantys XIII a. II p. – XV a pr. krikščioniškam kapinynui. Kapai išsidėstę apie 2 m į šiaurę ir 3 m į rytus nuo pastato liekanų ir yra apie 50 cm aukščiau už pastato fragmentų lygį [11, brėž. Nr. 15–19, 2 pav.]. Tikėtina, kad aptiktasis pastatas galėjo būti vienalaikis su palaidojimais.

Taigi ūkinis pastatas stovėjo šalia kapinių, kuriuose buvo palaidoti krikščionys stačiatikiai, ar netgi pateko į kapinių teritoriją. Kyla klausimas, koks buvo kapinyno ir pastato tarpusavio ryšys?

Kapinynas Bokšto g. 6 datuotas remiantis stratigrafija, įkapėmis ir C14 duomenimis [10]. Nustatyta, kad jau pradiniam kapinyno gyvavimo etape, t. y. XIII a. II pusėje, iš karto buvo numatyta visa jo teritorija (tai rodo ankstyviausių kapų paplitimas iš karto visame plote). Vis dėlto ankstyviausi kapai koncentruojasi centrinėje sklypo dalyje; kartu tai yra ir centrinė kapinyno dalis. Ūkinis pastatas aptiktas sklypo (ir kartu kapinyno) šiaurės vakarinėje dalyje, dabartinių Bokšto ir Išganytojo gatvių sankirtos kampe. Tai vėlyviausiai užlaidota kapinyno dalis, joje koncentruojasi XV a. pr. palaidojimai. Vykdam tyrimus Bokšto g. 6 sklype, išryškėjo takoskyra tarp kapinyno ir vėlyvesnės veiklos sklype: vieta intensyviai naudota kapinėms XIII a. II p. – XV a. pr., o naujas sklypo gyvavimo etapas stebimas jau tik XV a. II p. – XVI a. pradžioje. Susidariusį „tuščią“ XV a. pr. – XV a. pab. laikotarpį sietume su žmonių atmintimi. Nenaudojant kapinyno pagal paskirtį, kurį laiką jis nebuvo užstatomas. Su nauja žmonių veikla susijęs kultūrinis sluoksnis datuojamas XV a. II puse: išliko buvusių ankstyvųjų gotikinių ir renesansinių pastatų rūšiai (žr. Bokšto g. 6 sklypo istorinės urbanistinės raidos analizę, parengtą A. Racevičienės ir L. Vileikienės [9, 10–27; 11, 6–23]).

Vadinasi, aptiktasis ūkinis pastatas, būdamas vienalaikis su vėlyvojo etapo kapinynu, tampa išimtimi. Kita vertus, jo buvimas šioje vietoje neturėtų stebinti. Pirmiausia kapai buvo į šiaurę ir rytus nuo pastato, tačiau nežinoma, ar kapinynas tęsėsi į pietus ir vakarus nuo jo. Šiomis kryptimis tyrimų metu palaidojimų neaptikta. Čia galėję būti kapai ar ankstyvesni sluoksniai galėjo būti suardyti XVI a. statant sklype dabartinį šiaurės vakarinį korpusą (Nr. 1) ir vykdam jo rekonstrukciją XVI–XVIII a. [9, 10–27; 11, 6–23]. Taigi pastatas galėjo būti už kapinyno vakarinės ribos. Be to, būtent nuo ŠV sklypo dalies vėliau, XV a. pab. – XVI a. pr., prasidėjo naujas teritorijos apgyvendinimas (čia fiksuotas gotikinis užstatymas ir to laikotarpio sluoksniai, žr. archeologinių tyrimų ataskaitas [9; 11; 13]). Daugiausia klausukų kelia parinkta pastatui vieta prie pat kapinių. Tačiau čia greičiausiai suklystume, dabartinį mentalitetą taikydami viduramžių žmonėms.

Kita vertus, pati vieta plačiąja prasme labai tinkama ūkinės paskirties pastatui. Nagrinėjamoju laikotarpiu, XIV a. pab. – XV a. pr., *Civitas Rutenica* jau buvo pasiekęs savo plėtros maksimumą. Po 1387 m. katalikiško krikšto jo augimas nebesiplėtė. Sklypas Bokšto g. 6 atsidūrė Rusėnų priemiesčio rytinėje dalyje. Į šiaurę, vakarus ir pietus nuo jo tuo laikotarpiu buvo jau apgyvendintos teritorijos. Į rytus, link Užupio, palei kelią (dabartinę Užupio gatvę) žmonių veikla XIV a. pab. – XV a. fiksuojama, tačiau ji dar neintensyvi [14, 74–75; 10, 44]. Vis dar neužstatytos teritorijos turėjo būti tinkamos žemės ūkio veiklai. Dar viena įdomi detalė, kad prie pat sklypo Bokšto g. 6, dabartinėje Maironio gatvėje, jau nuo XIV a. pabaigos veikė Vyskupo malūnas, nugriautas tik apie 1860 m. [4, 296–297].

APIBENDRINIMAS

Ūkiniame pastate saugotų grūdų archeobotaniniai tyrimai, vykdyti *Civitas Rutenica* Vilniaus miesto teritorijoje, potencialiai liudija du dalykus apie Lietuvos stačiatikių gyvenimo sąlygas ir jų teises Vilniaus mieste. Visų pirma sėklai palikti javai rodo, kad Rusėnų kvartalas buvo įsikūręs tuometiniame miesto pakraštyje, labiausiai tikėtina, kad šalimais turėjo būti ariami laukai, kuriuos XIV–XV a. įdirbo stačiatikiai. Javų pasėliai galbūt

byloja apie teises į žemės nuomą ar nuosavybę. Stačiatikių integracija, net ir po 1387 m. katalikiško krikšto, turėjo būti palaikoma Vilniaus valdovo, kuris turėjo teisę ne tik išskirti sklypus naujakurių gyvenamajai vietai, bet ir duoti žemės jų ūkinei veiklai. Tokios gyvenimo sąlygos turėjo palengvinti kitatikių integraciją ir tolesnį gyvenimą Vilniaus mieste. Pažymėtina, kad ūkinis pastatas su javais stačiatikių kvartalo zonoje taip pat rodo, kad net po lotyniškų apeigų krikšto ir politinio katalikiškos Jogailaičių dinastijos spaudimo teisė į dirbamos žemės plotą Vilniaus mieste iš stačiatikių bendruomenės nebuvo atimta. Taigi tai, kad antroji ar trečioji atvykėlių iš Haličo-Volynės kunigaikštystės ar Juodosios Rusios slaviškų miestų stačiatikių karta Vilniuje galėjo turėti žemės ir joje auginti pasėlius, galbūt liudija ganėtinai palankią mūsų valdovų politiką stačiatikių atžvilgiu. Tačiau reikėtų pažymėti, kad gana nedidelis sėklai paliktų javų kiekis galėtų reikšti, kad šeima turėjo teisę į mažą dirbamos žemės plotą.

Iš istorinių duomenų žinome, kad kitoms etninėms mažumoms, gyvenusioms LDK, taip pat nedrausta užsiiminėti žemdirbyste. Antai 1389 m. Gardino privilegijoje yra minima, kad Gardino žydų bendruomenė gali naudotis miestui priklausančiais arimais ir pievomis, o 1441 m. privilegijoje Trakų karaimams numatytos žemės ūkio prievolės dvarui (asm. kons. Jurgita Verbickienė, 2017 04 03).

Iš archeobotaninių duomenų matome, kad *Civitas Rutenica* teritorijoje gyvenę žmonės augino žeminius rugius ir grikius. Nors gyventojų daugumą *Civitas Rutenica* teritorijoje, kaip minėta, turėjo sudaryti stačiatikiai, nereikėtų atmesti galimybės, kad žemdirbyste užsiėmė ir stačiatikybę priėmę vietiniai gyventojai. Sudegusiame ūkiniame pastate aptikti grūdai (grikliai ir rugiai) yra gerai prisitaikę augti nederlingame Vilniaus miesto apylinkių dirvožemyje. Kultūriniai augalai bei piktžolės byloja, kad jie augo smėlingose, gerai drenuojamose Vilnios upės terasose, esančiose šalia *Civitas Rutenica* kvartalo.

Pabaigai reikėtų pažymėti, kad archeobotaniniai tyrimai, nors yra svarbūs žmonių mitybos ir buities analizei, Vilniaus senamiestyje yra atliekami labai retai. Viliamės, kad ateityje tokie tyrimai taps integralia archeologinių kasinėjimų dalimi ir leis sustiprinti straipsnyje iškeltas hipotezes.

PADEKA

Dėkojame Fizinių ir technologijos mokslų centro Masių spektrometrijos laboratorijos vadovui dr. Žilvinui Ežerinskiui bei dr. Justinai Šapolaitei už Bokšto 6 g. sklype rastų rugių datavimą radioaktyviosios anglies metodu.

Gauta 2017 09 18
Priimta 2017 11 30

Literatūra

- [1] BASALYKAS, Alfonsas. *Lietuvos Kraštovaizdis*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014. 243 p.
- [2] BOVE, Frank. *The Story of Ergot*. New York: Karger Publishers, 1970.
- [3] DE LETTIS, Henricus; ARBUSOW, Leonid; BAUER, Albert. Heinrichs Livländische Chronik. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum*. Hannover, 1955, Lib. III, cap. XIII, §4.
- [4] DRĖMA, Vladas. *Dingęs Vilnius*. Vilnius: Vaga, 1991.
- [5] DUBONIS, Artūras. Lietuva po karaliaus Mindaugo mirties: kova dėl sosto 1264–1268 m. Iš: *Istorijos akiračiai*. Skiriama profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui. Red. A. Dubonis, Z. Kiaupa, E. Rimša. Vilnius, 2004, p. 65–76.

- [6] EADIE, Mervyn. Convulsive Ergotism: Epidemics of the Serotonin Syndrome? *Lancet Neurology*, 2003, Vol. 2, Nr. 7, p. 429–434.
- [7] FRICK, D. *Kith, Kin, and Neighbors. Communities and Confessions in Seventeenth-Century Wilno*. Ithaca – London: Cornell University Press, 2013.
- [8] JONAITIS, R.; KAPLŪNAITĖ, I. Panašūs ar skirtingi? Dvi krikščioniškos bendruomenės pagoniškame Vilniuje. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 2017, Vol. XXXIII, p. 73–95.
- [9] JONAITIS, Rytis. Vilniaus senjojo miesto vietoje (A1610K1), sklype Bokšto g. 6, esamų pastatų vietose 2006–2007 m. vykdytų archeologijos tyrimų ataskaita (I dalis. Tekstas, tyrimų nuotraukos, priedai). 2009. *Lietuvos istorijos instituto rankraščių skyrius (toliau LIIRC)*, f. 1, b. 4929.
- [10] JONAITIS, Rytis. *Civitas Rutenica* Vilniuje XIII–XV a. Daktaro disertacija. Klaipėda, 2013.
- [11] KAPLŪNAITĖ, Irma. Vilniaus senjojo miesto vietoje su priemiesčiais (25504), Ligoninės statinių komplekso (1033) ir Vilniaus miesto gynybinių įtvirtinimų liekanų (39) teritorijos, Vilniaus m. sav., Vilniaus m. Bokšto g. 6 2014 metų detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita (I tomas. Tekstas ir priedai). 2016. *LIIRC*, f. 1, b. 7421.
- [12] KAPLŪNAITĖ, Irma. Vilniaus miesto katalikiškoji dalis XIV–XVI amžiaus pradžioje. Daktaro disertacija. Klaipėda, 2015.
- [13] KAPLŪNAITĖ, Irma. Vilniaus senjojo miesto vietoje su priemiesčiais (25504), sklype Bokšto g. 6, 2012 m. vykdytų detaliųjų archeologijos tyrimų ataskaita (I dalis. Tekstas, tyrimų ir radinių nuotraukos, priedai). 2014. *LIIRC*, f. 1, b. 6684.
- [14] KATALYNAS, Kęstutis. *Vilniaus plėtra XIV–XVII a.* Vilnius: Diemedžio I-kla, 2006.
- [15] KURILA, Laurynas. Lietuvių etninė riba rytuose IX–XII a. (2. Rašytinių šaltinių duomenys). *Lietuvos archeologija*, 2005, t. 28, p. 121–132.
- [16] LAUŽIKAS, Rimvydas. Dubingių mikroregiono ekonominės raidos I amžiuje – XVI amžiaus viduryje specifiška. *Lietuvos istorijos studijos*, 2015, t. 32, p. 32–63.
- [17] LIEBMAN, Matt; MOHLER, Charles; STAVER, Charles. *Ecological Management of Agricultural Weeds*. 2001. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 532 p.
- [18] LUCHTANAS, Aleksiejus; VĖLIUS, Gintautas. Laidosena Lietuvoje XIII–XIV a. Iš: *Vidurio Lietuvos archeologija. Etnokultūriniai ryšiai*. Sud. A. Astrauskas, M. Bertašius. Vilnius, 1996.
- [19] MORKŪNAITĖ, R. Įvadinės mintys apie Vilniaus miesto istorinį žemėvaizdį. Iš: *Miestų praeitis*. T. 2. Sud. G. Vaitkevičius. Vilnius, 2010. Prieiga per internetą: <http://senas.istorija.lt/html/mts/mp2/>
- [20] NIKŽENTAITIS, Alvydas. Nuo Daumanto iki Gedimino. Iki krikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, 1996, t. V. 138 p.
- [21] PETRAUSKAS, Rimvydas. Valdžia ir valdymas. Nuo kolektyvinio valdymo iki monarchijos. Iš: D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas. *Lietuvos istorija*. T. III: XIII a. – 1385 m. valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų. Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 300–321.
- [22] POSTGATE, John. *The Fundamentals of Nitrogen Fixation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. 242 p.
- [23] SARCEVIČIUS, Saulius; VALIONIENĖ, Oksana; PUGAČIAUSKAS, Virgilijus. *Kreivoji pilis: tarpdisciplininių tyrimų atvejis*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016. 284 p.
- [24] SARCEVIČIUS, Saulius. Archeologinių žvalgomųjų tyrimų Vilniuje, Bokšto g. Nr. 6, ataskaita, 2006. *LIIRC*, f. 1, b. 4535.
- [25] STANČIKAITĖ, Miglė; KISIELIENĖ, Dalia; MAŽEIKAS, Jonas; BLAŽEVIČIUS, Povilas. Environmental Conditions and Human Interference During the 6th and 13th–15th Centuries A. D. at Vilnius Lower Castle, East Lithuania. *Vegetation History and Archaeobotany*, 2008, Vol. 17, p. 239–250.

- [26] SULLIVAN, Preston. *Overview of Cover Crops and Green Manures: Fundamentals of Sustainable Agriculture*. 2003 [žiūrėta 2017 09 15]. Prieiga per internetą: <http://blogs.cornell.edu/organicdairyinitiative/files/2014/04/Overview-of-Cover-Crops-and-Green-Manures-19wvmad.pdf><https://attra.ncat.org/attra-pub/summaries/summary.php?pub=288>
- [27] VĖLIUS, Gintautas. *Kernavės miesto bendruomenė XIII – XIV amžiuje*. Vilnius, 2005.
- [28] БАРОНАС, Дарюс. Древнейшие следы пребывания русских в Вильнюсе. *Slavistica Vilnensis. Kalbotyra*, 2004, t. 53, Nr. 2, p. 161–166.
- [29] МУСИН, Александр Евгеньевич. *Milites Christi древней Руси. Воинская культура русского средневековья в контексте религиозного менталитета* (Militaria antiqua, t. VIII). Санкт-Петербург, 2005, с. 63.
- [30] КАПЛУНАЙТЕ, И. Нумизматический и сфрагистический материал Ратушной площади: торговые аспекты Вильнюса XV–XVII веков. *Археология и история Пскова и Псковской земли*. Псков, 2009, с. 425–435.
- [31] ВЕЛЮС, Гинтаутас. Могильник XIII–XIV вв. в Кярнаве (Кривейкишис): этническая принадлежность погребенных). *Археология и история Литвы и Северо-Запада России в средневековье*. Сост. Г. Вайткявичус. Вильнюс, 2013.

GIEDRĖ MOTUZAITĖ MATUZEVIČIŪTĖ, RYTIS JONAITIS, IRMA KAPLŪNAITĖ

Archaeobotanical Investigations of a Burnt-down Storage Shed in the *Civitas Rutenica* Quarter: An Insight into the Daily Lives of Foreigners in Vilnius in the Late Fourteenth Century – the First Half of the Fifteenth Century

Summary

The article focuses on the study of a domestic building that was used to store crops and burned down sometime in the fourteenth century—the first half of the fifteenth century (the time limits are confirmed by a radiocarbon date received from dating cereal grains directly 484 ± 44 BP [FTMC-23-1]). This domestic building was situated within the boundaries of the *Civitas Rutenica* quarter of Vilnius, which was populated by the first Orthodox Christians of Vilnius. The earliest Orthodox Christians arrived in Vilnius from the Duchy of Galicia-Volhynia and from the Slavic cities of Black Rus sometime in the second half of the thirteenth century.

The archaeobotanical investigations of the storage shed have shown that the residents of *Civitas Rutenica* cultivated crops of rye and buckwheat. In total, about 40 litres of rye and a bag of buckwheat were recovered (the volume was not recorded during archaeological excavations). The crops contained unthreshed grains that were clearly left as seed to be planted the following year. A detailed analysis of those crop remains gives us two important insights into the lives of the population of *Civitas Rutenica*. There has been an ongoing debate on how the integration of the first Orthodox Christians took place in the city of Vilnius and whether their rights were restricted after Lithuania officially accepted Catholicism. The presence of cereal with chaff within the boundaries of the Orthodox city could imply that here people

(at least some families) had rights to land ownership or rent, and that they were allowed to cultivate the land within or near the city boundaries. The data derived from studying archaeobotanical plant remains could also point towards the potentially positive relationships between the grand dukes of Lithuania and the Orthodox Christians of Vilnius. Nevertheless, it is important to note that the sample size is currently too small to make more conclusive observations.

The dominance of rye and certain weed types at the archaeobotanical assemblage points towards the crop cultivation conditions on well-drained sandy soils that could have been in a close proximity to the Orthodox quarter, such as the slopes of the Vilnia River.

Keywords: medieval Vilnius, Orthodox, *Civitas Rutenica*, cultivated plants, archaeobotany